

DR HAB. MICHAŁ ŁUSZCZUK

WIEDZA DLA CZTERECH MILIONÓW

Dla wielu ludzi Arktyka to nie chwilowy przystanek, ale dom. Naukowcy muszą więc odpowiedzieć nie tylko na pytanie, co ona znaczy dla świata, ale i jak świat może pomóc jej mieszkańcom.

dr hab. Michał Łuszczuk

Sekretarz Naukowy
Komitetu Badań Polarnych przy Prezydium PAN

Regiony polarne przez stulecia znajdowały się gdzieś za horyzontem świata – w przenośni i dosłownie. Ich odkrywanie i poznawanie zajęło w sumie kilka wieków, kosztowało życie, wysiłek i majątek wielu ludzi, a w sumie i po dziś dzień stanowi wielkie wyzwanie logistyczne i psychiczne.

Warto jednak pamiętać, że ta wizja obszarów polarnych – jakkolwiek brzmiąca zarówno heroicznie, jak i romantycznie, a przez to też popularna – to nie jest jedyna perspektywa czy też punkt widzenia, szczególnie w odniesieniu do Arktyki.

W Polsce – gdzie badania polarne zostały rozpropagowane przez dwóch wybitnych badaczy o szerokich zainteresowaniach naukowych w obrębie nauk o ziemi: Henryka Arctowskiego i Antoniego Bolesława Dobrowolskiego, a następnie rozwijane głównie na Svalbardzie przez badaczy przyrodników – często zapomina się o „ludzkim obliczu” Arktyki. Nie dostrzega się, że jest ona zamieszkała przez około 4 mln osób, w tym ponad

Dr hab. Michał Łuszczuk

jest politologiem, adiunktem w Zakładzie Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Sekretarz Naukowy Komitetu Badań Polarnych PAN, delegat Polski do IASC Council.

michal.luszczuk
@poczta.umcs.lublin.pl

GEORGE R. KING/WIKIMEDIA COMMONS

Rodzina Inuitów,
1917 r.

Rada Arktyczna, powołana w 1996 r. na podstawie deklaracji z Ottawy, jest instytucją międzynarodową posiadającą obecnie największy wpływ na kształtowanie decyzji w odniesieniu do problemów Arktyki. Jej członkami jest osiem państw arktycznych: Dania, Finlandia, Islandia, Kanada, Norwegia, Rosja, Szwecja i USA. Polska należy do grupy czterech państw (obok Holandii, Niemiec, i Wielkiej Brytanii), którym w 1998 r. jako pierwszym przyznano status stałego obserwatora (później uzyskały go Francja i Hiszpania, ubiegają się Chiny, Japonia, Republika Korei, Singapur, Włochy oraz Komisja Europejska).

Rada Arktyczna koncentruje się na zrównoważonym rozwoju Arktyki, a więc ochronie środowiska, prowadzeniu wszechstronnych badań naukowych, monitoringu następstw zmiany klimatu oraz pomocy ludności rodzimej. W obszarze jej zainteresowania znajdują się także takie kwestie jak otwarcie nowych szlaków żeglugowych w Arktyce czy zarządzanie bogactwami naturalnymi regionu.

Źródło: Ministerstwo Spraw Zagranicznych

400 tys. jej rdzennych (autochtonicznych) mieszkańców. Są to ludzie, którzy współcześnie poddani są nie tylko tym samym procesom co mieszkańcy innych części świata (modernizacji, globalizacji), lecz także w dużo większym stopniu niż inni zmuszeni do konfrontacji z wielorakimi, na ogół negatywnymi następstwami zmian klimatu wokół bieguna północnego. Patrząc z ich perspektywy, która jeszcze wciąż oparta jest na tzw. lokalnej lub też tradycyjnej wiedzy (*indigenous knowledge*) zmieniająca się Arktyka to nie tylko problem badawczy (jak widzą to niekiedy naukowcy), nie tylko białe misie i przeczudne zorze polarne (jak to zazwyczaj postrzegają turyści), nie tylko potencjalne bogactwa naturalne (tak istotne dla rządów i korporacji), lecz przede wszystkim ich Dom.

Cztery ważne odpowiedzi

Wyjątkowe właściwości środowiska naturalnego obszarów położonych wokół geograficznych biegunów naszej planety już dość dawno temu przesądziły o wyodrębnieniu w ramach niektórych dziedzin nauki tzw. badań polarnych. Bardzo szybko doszło także do rozróżnienia, z racji odmienności obszarów leżących za północnym i południowym kołem polarnym, badań arktycznych i antarktycznych. Analiza tematyki wydanych w ostatnich dekadach publikacji naukowych, zarówno z zakresu badań arktycznych, jak i antarktycznych (a także tych odnoszących się jednocześnie do obu regionów), wskazuje, iż zdecydowanie królują wśród nich opracowania z zakresu szeroko rozumianych nauk o Ziemi oraz biologicznych. Czy to oznacza, iż badacze reprezentujący nauki społeczne i humanistyczne nie mają czego w regionach polarnych szukać?

Jakkolwiek może się to niektórym wydawać sztuczne lub wręcz bezpodstawne, to jednak coraz częściej w dyskursie naukowym można spotkać sformułowanie „polarne nauki społeczne i humanistyczne”. Określenie to – jak na razie – nie doczekało się powszechnie akceptowanej definicji. Jednak w najnowszych międzynarodowych strategiach rozwoju badań arktycznych (IASC: *Integrating Arctic Research – a Roadmap for the Future – ICARP III*) oraz antarktycznych (SCAR: *Strategic Plan 2017–2020: Connecting and Building Antarctic Research*), postuluje się wzmocnić znaczenie i rolę nauk społecznych i humanistycznych. Dlaczego?

Po pierwsze, w obliczu zmian zachodzących współcześnie w Arktyce i w Antarktyce już nie tylko większość naukowców, lecz w pewnym stopniu także cała społeczność międzynarodowa dostrzega istotny stopień wzajemnych powiązań między systemami naturalnymi a społecznymi, zarówno w wymiarze regionalnym, jak i globalnym. Oba ob-

szary polarne dostarczają wielu przykładów na to, iż prawdopodobnie nie jest dziś możliwe pełne poznanie i wyjaśnienie jakiegokolwiek ważnego procesu czy zjawiska, dokonując jego badań w obrębie tylko jednej dyscypliny naukowej. Oznacza to zatem, iż przyszłość badań polarnych to w znacznym stopniu badania interdyscyplinarne obejmujące zarówno nauki przyrodnicze, nauki społeczne i humanistyczne, jak i inne obszary nauk, np. medyczne czy techniczne.

Po drugie, podobnie jak wyniki wielu badań z zakresu nauk o Ziemi podejmowanych przez polarników na przełomie XIX i XX w. miały walor i czysto naukowy, i praktyczny (aplikacyjny), również dziś coraz częściej badania z kręgu nauk społecznych i humanistycznych służą tak samo rozwojowi wiedzy w zakresie teoretycznym, jak rozwiązywaniu wielu nienaukowych problemów, z którymi borykają się mieszkańcy Arktyki czy też mierzają się państwa lub instytucje międzynarodowe wspólnie zarządzające regionem Antarktyki.

Po trzecie, kierunki badań podejmowanych w ramach polarnych nauk społecznych i humanistycznych są na ogół zbieżne z ogólnymi kierunkami badań prowadzonych współcześnie w tych dziedzinach. To zaś, co stanowi ich cechę wyróżniającą, to szeroko rozumiana „polarność” podejmowanych zagadnień badawczych. Jej istotą nie jest jednak rzeczywista lokalizacja obiektu badań w granicach regionów polarnych (co stanowi regułę w przypadku większości polarnych badań przyrodniczych o charakterze empirycznym), lecz jego wyraźny związek z tymi regionami. Oznacza to, iż ogólnym przedmiotem badań polarnych nauk społecznych i humanistycznych jest człowiek i jego relacje ze światem, w tym też jego twórczość oraz społeczeństwo i jego wytwory umiejscowione zarówno w granicach terenów polarnych, jak również poza nim, o ile jednak występują jasno określone relacje łączące je z regionem Arktyki i/czy Antarktyki.

Po czwarte, obserwacje dotyczące dotychczasowej ewolucji polarnych nauk społecznych i humanistycznych podpowiadają, że ich dalszy rozwój będzie się pogłębiał. I nie będzie się kierował w stronę wąskich specjalizacji, lecz opierać się będzie na badaniach interdyscyplinarnych prowadzonych zarówno w ramach polarnych nauk społecznych i humanistycznych, jak też w kooperacji z naukami przyrodniczymi. Konsekwencją tej sytuacji będą nowe wyzwania epistemologiczne, jak również konieczność rozwoju kompetencji w zakresie komunikowania wyników badań i ich transponowania pomiędzy różnymi dziedzinami nauki. Cechą dalszego rozwoju polarnych nauk społecznych i humanistycznych będzie również kształtowanie się odmiennego profilu naukowego – tematycznego i dyscyplinarnego – pomiędzy badaniami arktycz-

DR HAB. MICHAŁ ŁUSZCZUK

nymi a antarktycznymi. Badania antropologiczne będą prowadzone tylko w Arktyce, badania dotyczące nowych rozwiązań z zakresu prawa międzynarodowego czy psychologicznych aspektów aktywności człowieka w warunkach ekstremalnych dotyczyć zaś będą częściej obszarów antarktycznych. Odrębność ta będzie w dużej mierze związana ze zmieniającymi się aktualnie uwarunkowaniami aktywności człowieka w obu regionach i wynikającymi z nich nowymi potrzebami naukowymi i społecznymi.

Trzy polskie zadania

Na podstawie analizy raportów opracowywanych głównie pod auspicjami oraz na potrzeby Rady Arktycznej oraz innych organizacji międzynarodowych, jak też wspomnianych już dokumentów strategicznych przygotowywanych przez międzynarodowe organizacje naukowe można wskazać kilka głównych kierunków badań w obrębie nauk społecznych i humanistycznych, które będą rozwijane w najbliższej przyszłości w odniesieniu do Arktyki. Należą do nich: zrównoważony rozwój w regionie, wpływ globalizacji, zmiany klimatu oraz rozwój innowacyjności. Złożone procesy i zjawiska ukrywające się za tymi hasłami stanowią mogą przedmiot zainteresowania badaczy na następujących płaszczyznach: humanistycznej, kulturowej, społecznej, ekonomicznej, prawno-politycznej i środowiskowej. Z kolei w odniesieniu do Antarktyki głównymi obszarami badań mogą stać się: międzynarodowe zarządzanie tym regionem, presja na eksploatację zasobów naturalnych oraz zmiany klimatu. Ponieważ Antarktyda zamieszkiwana jest wyłącznie przez badaczy (choć też coraz liczniej odwiedzana przez turystów), badania zapewne będą dotyczyć głównie płaszczyzn: prawno-politycznej, ekonomicznej, środowiskowej oraz w dużo mniejszym zakresie humanistycznej.

Na podstawie prac przeprowadzonych w ramach Zespołu Nauk Społecznych i Historii Polskich Badań Polarnych Komitetu Badań Polarnych PAN – uwzględniając dotychczasowy dorobek polskich badaczy, istniejący potencjał badawczy oraz możliwości rozwijania współpracy międzynarodowej – wśród niedawno sformułowanych priorytetów z zakresu polarnych nauk społecznych i humanistycznych w Polsce wskazano na trzy interdyscyplinarne tematy badawcze:

✓ „Obecność Polski w regionach polarnych”

W jego ramach prowadzone mogą być badania z zakresu historii polskiej polarystyki, analizy polskiej polityki zagranicznej wobec regionów polarnych, literatura polarna w Polsce, badania nt. Polonii w państwach arktycznych, rozwój polskiego potencjału badawczego w regionach polarnych.

Z około 4 mln osób żyjących w Arktyce ok. 50% mieszka w Rosji, 31% w państwach nordyckich, 16% na Alasce, 3% zaś w Kanadzie. Ich problemy są typowe dla mieszkańców obszarów peryferyjnych oraz słabo zaludnionych. Dodatkowo wchodzi w grę wyzwania wynikające z surowych warunków naturalnych Dalekiej Północy oraz zmian klimatu (np. topnienie wieloletniej zmarzliny niszczy infrastrukturę budowlaną i transportową). Społecznie Arktyka jest bardzo zróżnicowana: kontrasty pod względem wskaźników demograficznych, poziomu życia czy zakresu praw występują zarówno pomiędzy państwami arktycznymi, jak również w obrębie każdego z nich. Szczególną cechą pejzażu społecznego Arktyki jest znacząca rola ludów rdzennych (w sumie ok. 400 tys. osób) w zarządzaniu poszczególnymi regionami, zwłaszcza zasobami naturalnymi.

Do katalogu głównych współczesnych wyzwań ludów arktycznych zalicza się:

kwestie ekologiczno-środowiskowe, ochronę kultury, języka i tradycyjnego sposobu życia, zapewnienie dostępu do edukacji i opieki zdrowotnej, a także relacje z badaczami. Wcześniejsze działania naukowców na tym terenie wpisywały się w tendencję badań „nad” – tradycjami, językami, wierzeniami ludów rdzennych. Obejmowały zatem głównie etnografię i antropologię i prowadzone były z pozycji europocentrycznych. Obecnie badania dotyczą kwestii ważnych także „dla” ludów rdzennych – możliwości zwiększenia ich aktywności politycznej na szczeblu lokalnym, państwowym i międzynarodowym (nauki polityczne i nauki prawne), zrównoważonego rozwoju w regionie (nauki ekonomiczne) oraz problemów związanych ze zdrowiem (nauki medyczne). Z perspektywy nauki o stosunkach międzynarodowych ważne są zaś kwestie współpracy międzynarodowej w regionie – np. rola organizacji międzynarodowych czy wyzwania dla bezpieczeństwa.

✓ „Arktyka i Antarktyka jako obszary zagrożeń dla wielowymiarowego bezpieczeństwa międzynarodowego”

W jego obrębie mogą być dalej rozwijane badania z zakresu stosunków międzynarodowych, studiów nad bezpieczeństwem, zarządzania ryzykiem, w powiązaniu z naukami przyrodniczymi, szczególnie poświęconymi ochronie środowiska.

✓ „Arktyka i jej mieszkańcy w dobie globalizacji oraz zmian klimatycznych i środowiskowych”

W jego zakresie mieszczą się studia z zakresu antropologii, etnografii, nauk o zdrowiu, socjologii, politologii, ekonomii i prawa w powiązaniu z naukami przyrodniczymi.

Badając to, co się dzieje w Arktyce lub w związku z nią, badacze mają szansę nie tylko rozwijać wiedzę naukową, mają także szansę na wykazanie się szcunkiem, troską i odpowiedzialnością. I to właśnie jest społeczny i humanistyczny wymiar badań polarnych, niezależnie od tego, w jakim obszarze nauki je prowadzimy.

MICHAŁ ŁUSZCZUK